

Prikaz knjige

Mr. Adil Makić

Student doktorskog studija IPF-a Univerziteta u Zenici

adilmakic@hotmail.de

**PRIKAZ KNJIGE „METODOLOGIJA
TUMAČENJA KUR'ANA U HANEFIJSKOM
MEZHEBU“ DR. SAFVETA HALILOVIĆA**

Sarajevo, El-Kalem, 2004, 670 str.

Uvod

U sklopu predmeta *Metodologija tumačenja Kur'ana* na doktorskome studiju Islamskog pedagoškog fakulteta u Zenici imali smo priliku da se družimo sa djelom *Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu - studija na primjeru Al-Ġassāsovog tefsira Ahkām al-Qur'ān (Propisi Kur'ana)*, čiji je autor prof. dr. Safvet Halilović. Djelo je, ustvari, doktorska disertacija uvaženog profesora, odbranjena na jednom od najstarijih i najsprestiznijih univerziteta u islamskom svijetu, Al-Azharu, u Egiptu, s najvišom počasnom ocjenom (*martaba al-šaraf al-ūlā*). Činjenicu da se radi o djelu izvanrednih naučnih vrijednosti između ostalog potvrđuje preporuka uvaženih profesora sa Al-Azhara da se disertacija štampa i kao takva služi budućim doktorantima kao urnek kako se pišu doktorski radovi, kao i mnoge pohvale istaknutih islamskih učenjaka u domovini i van nje. U augustu 2001. godine disertacija je publicirana u izdanju kairske izdavačke kuće Dār al-Selām, a 2004. godine prevedena je na bosanski jezik (u prijevodu rahmetli prof. dr. Mehmeda Kice) i publicirana u izdanju Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu i El-Kalema – izdavačkog centra Rijasetu Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini

U sklopu samog predmeta, kao jedan od zadataka u predispitnim obavezama, bio je i osvrt na pomenutu knjigu. Kritički osvrt ili zapažanja koja se iznose na određenu temu ili knjigu u svojstvu kompendija i kratkih sveobuhvatnih izlaganja veoma su značajna radi praktične svrhe i popularizacije samog djela. Iz ovih i sličnih pobuda gotovo da ne postoji neko značajnije napisano djelo, a da na njega nisu pisani komentari, komentari

komentara, kompendijumi i slično. U našem zadatku nastojat ćemo da iznesemo naše impresije o ovome djelu, pokušavajući se oduprijeti klišeima subjektivnih evaluacija općih ili zasebnih dijelova knjige. Ukoliko to na kraju i bude izgledalo kao štivo s prepoznatljivim impulsima iznošenja briljantnih činjenica vezanih za knjigu i njene glavne aktere, onda je to isključivo rezultat impresivnog utjecaja koji je ona izvršila na nas, a mi ga želimo neokrnjena prenijeti na druge.

Ostvarenje zamišljenog predviđa strukturalnu podjelu u tri manje cjeline. U prvom dijelu bio bi ponuđen retrospektivan uvid u historijski kontekst i vrijeme u kojem je živio Al-Gassās s komparativnim pristupom u odnosu na savremenost. Dakle, naša intencija ne ide za tim da se otkriju novi oduševljavajući elementi, već je prije cilj da se afirmiraju i osvježe zanemareni biseri bogate islamske kulture u domenu odgoja i svega drugog što islam jest. Drugi dio predviđa iznošenje stavova i elaboraciju samog tefsira s naglaskom na specifičnosti koje ga, po našem skromnom mišljenju, čine tako iznimnim. Koje bismo elemente u pisanju naših djela mogli i trebali preuzeti od naših prethodnika kao što je Al-Ġassās, kako bi ona živjela dugo nakon nas? Na kraju bismo se osvrnuli na samo djelo, koje je na temeljima dugogodišnjeg bdijenja i prodorne opservacije uvaženog profesora Halilovića rasvijetljeno i predstavljeno u neprikosnovenom stilu doktorske disertacije, koja, pored ostalog što nudi, služi kao egzemplar pri pisanju doktorskih radova na svim srodnim fakultetima i univerzitetima svijeta islamske provenijencije.

Historijski kontekst i vrijeme u kojem je živio Al-Ġassās

Umno transportiranje u vrijeme nastajanja nekog djela moguće je prodornim misaonim dosezanjem kao produkt koncentriranog intelektualnog kontakta sa strukturalnom materijom istog. Djelo *Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu* definitivno spada u red onih koje čitaocu stvaraju osjećaj kao da je njegov savremenik. U takvom psihološkom stanju kod nas se pojavilo nekoliko impresivnih misaonih odbljesaka od kojih nekoliko posebno izdvajamo, a koji se, u prvi mah, mogu shvatiti veoma simbolično, bez ikakvih elemenata revolucionarnog i bučnog, ali ipak za nas od velikog značaja i važnosti. Naime, one se mogu prepoznati u sljedećim tezama:

- Okolnosti ne opravdavaju nemar i nerad

- Istinsko shvatanje važnosti vremena
- Komplementarnost riječi i djela.

Okolnosti ne opravdavaju nemar i nerad

Iako su učenjaci tog doba živjeli u turbulentnim vremenima, u vremenima velikih društvenih nemira, previranja i kriza, gdje su se halife smjenjivale jedan za drugim i kada je, jednom riječju, vladao sveopći politički kaos u islamskom aristokratskom svijetu, to nije utjecalo na njihov naučnički entuzijazam, kreativnost i angažman u interesu islama i muslimana. U tako nepovoljnom političkom ambijentu, mnogi od njih, u čiji se red ubraja Al-Ġassās, ne osvrću se na one koji su u fokusu pažnje šire javnosti, one kojima su pokretačka snaga novac, moć, individualni interesi ispred interesa zajednice itd. Naprotiv, oni su svojim naučničkim nastojanjima i pregalaštvom uspjeli da u isto to vrijeme stvore obilje naučnih djela, od kojih su mnoga enciklopedijskog obima i koji će postati nezaobilazni izvori na koja će se referirati svi koji budu kasnije dolazili do naših dana. Upravo zbog toga se treće i četvrto stoljeće po hidžri smatra najplodonosnijim u kontekstu nastajanja originalnih naučnih djela iz mnogih oblasti islamske nauke, zbog čega je ono obilježeno i oficijelno priznato kao vrijeme islamskog kulturnog i naučnog preporoda. Dakle, nemar, stagnacija i dekadencija ne mogu se pravdati nužnošću historijskih uvjeta i pretpostavki. Razvoj ili progres je plod naših misli, nastojanja, osjećanja, težnji i htijenja, kao što je nazadovanje nedostatak svega toga.

Istinsko shvatanje važnosti vremena

Važnost vremena, koja je tako žestoko žigosana Kur'anom i jasno istaknuta i podcrtana Hadisom, treba biti shvaćena kao najdragocjenija blagodati koja se ne smije uzalud protraćiti. Uprkos opisanom stanju, učenjaci su ostali orijentirani oživljavanju korisne dinamične islamske misli, na taj način izravno doprinoseći u borbi protiv nepravde, nasilja ali i neznanja i opće zaostalosti. Veoma je važno da u vrijeme posrnuća i skretanja sa staza pravde određene civilizacije ili društva permanentno postoje ljudi koji se svojim naučničkim radom i angažmanom suprotstavljaju idejama tiranije, zločina i svakoj drugoj vrsti nasilja nad slabijim i nemoćnijim.

Ako se može za nekoga reći da uistinu racionalno koristi ili je iskoristio svoje vrijeme, to se zacijelo može tvrditi za ulemansku

elitu iz prvih nekoliko stoljeća islama. U prilog tome govore podaci da su mnogi od njih u prosjeku pisali po deset do petnaest stranica teksta, računajući vrijeme od njihovog rođenja pa do smrti. Tako su nastajala enciklopedijska djela sabirana u tomovima.

Komplementarnost riječi i djela

Kao istinski nasljednici vjerovjesnika ovi učenjaci, koji su zorno bdjeli nad Allahovom riječju i Poslanikovim hadisima, predstavljali su egzemplarne primjere utjelovljenja riječi u djela. U tome su slijedili primjer najboljeg učitelja, Muhammeda, s.a.v.s., jer su znali da sva njihova učenja, principi i sistemi do kojih su svojom prijemčivošću dosegali, bez primjene i realizacije u svakodnevnom životu ostaju puke fraze i teoretska apstrahiranja bez ikakve praktične koristi koja nikoga ne obavezuju ni na šta. Otuda se za mnoge učenjake, pored njihovog dalekosežnog naučnog doprinosa, vrlo često ističu njihove moralne i karakterne osobine po kojima se danas rijetko ko prepozna. Odustajanje od visokih državnčkih funkcija, budući da one predstavljaju personifikaciju moći, bogatstva i ugleda, danas može biti izazvano jedino strahom od životne opasnosti. Oni su tada odbijali takve položaje koji su im mogli priuštiti bogatstvo više iz straha po vjeru i vjerska učenja nego iz straha od bilo čega drugog, pa makar to značilo život.

Specifičnosti i posebnosti Al-Ġassāsovog tefsira

Premda nismo bili u prilici susresti sa sa Al-Ġassāsovim tefsirima, o njemu govorimo sa pozicije onoga koji ga je u njegovim fragmentarnim dijelovima upoznao preko djela *Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu-studija na primjeru Al-Ġassāsovog tefsira Ahkām al-Qur'ān (Propisi Kur'ana)*, prof. dr. Safveta Halilovića. U ovom dijelu želimo se kratko osvrnuti na dvije za nas posebno važne stvari:

- bespriječna kultura argumentacije karakteristična kod islamskih učenjaka,
- bavljenje aktuelnim pitanjima svoga vremena.

Bespriječna kultura argumentacije karakteristična kod islamskih učenjaka

Posebna specifičnost koja utiskuje tako upečatljiv dojam i koja bi se morala uzeti u obzir kod pisanja uopće, a naučnih radova

posebno, jeste besprijekorna kultura argumentacije koja, između ostalog, podrazumijeva:

Prvo: Čežnju da se sredstva-argumenti koriste isključivo u iznalaženju istine ili najboljeg rješenja. Ovdje se nameće potreba pojašnjenja konteksta onoga što se podrazumijeva pod riječju istina. Naime, islamski pravници nisu bili u potrebi za iznalaženjem istine, jer su istinu već imali i konsekvntno tome je samo koristili. Moramo reći da je istina ili znanje na koje se ovdje aludira ustvari objavljeno znanje Božijim otkrovenjem činjenica, uputstava, smjernica itd. Pored toga, postoji iskustveno znanje koje dolazi do izražaja u sferi pojavnog, fizičkog svijeta, koje može čovjeku ponuditi pouzdano znanje u pojedinim oblastima. No, međutim, kada su u pitanju neke vaniskustvene, metafizičke oblasti, iskustveno znanje je ograničeno. Na ovu ograničenost ljudskog uma ukazuje Uzvišeni Allah: "A vama je dato samo malo znanja." Čovjek u ovoj oblasti može samo lutati, ako se misli osloniti isključivo na svoje znanje stečeno osjetilima.

Drugo: Kategorizacija izvora u argumentiranju po uobičajenom i prihvatljivom principu (prvo Kur'an, pa Hadis, pa mišljenja ashaba, potom tabiina, poznatih fakiha i učenjaka itd.). Od ispravnog znanja i njegove adekvatne primjene zavise gotovo svi ljudski ishodi. Zbog toga je od izuzetnog značaja da li su nam izvori i putevi spoznaje ispravni, jer samo ispravni izvori daju ispravno znanje, istinu. A oni koji posjeduju ispravno znanje i istinu, imaju mogućnost, slijedeći je, da postignu blagostanje i istinsku sreću još na ovome svijetu, a na budućem ih svakako čeka nagrada. "Da bi u sferi pojmova došao do pravog znanja, čovjeku je nužan nadljudski, božanski izvor. Taj izvor je Božija objava ili otkrovenje /vahj. Ovom vrstom znanja bili su obradovani tek rijetki pojedinci, Allahovi odabranici, ali uz obavezu da prenesu to saznanje. Posljednju i kompletno očuvanu verziju tog saznanja zaključuje Muhammed, s.a.v.s., koji je čovječanstvu dostavio posljednju Božiju uputu, poruku, Kur'an-skonzentrirano znanje istina Njegovog izvora koje su dužni prihvatiti svi ljudi." S druge strane, njegov primjer se zbog toga u islamu akceptira kao jedini ispravan put u organizaciji života na zemlji.

Treće: Korištenje analogije i kijasa tamo gdje nema jasnog kategoričkog teksta (Kur'ana i Hadisa), niti mišljenja i stavova naprijed pomenutih grupa (ashaba, tabiina, poznatih fakiha). Ovo je stoljećima predstavljalo značajan princip svima onima koji su se

istinski posvetili mnogim islamskim naukama u kojima se promovira Božija riječ i volja.

Sve ove i mnoge druge stvari koje nismo ovdje naveli doprinose osjećaju sigurnosti u tačnost i istinitost onoga što su nam u svojim djelima ovi velikani ostavili u naslijeđe. Da li se u vremenu kada je sve u funkciji kapitalističkih interesa koji isključivo štiju komercijalnu materijalnu korist može tvrditi i za onu drugu vrstu nauke kojom se pod velikim navodnicima uređuje i olakšava život, upitno je. To je nauka koja danas pobija i devalvira istinu koja je bila na snazi do jučer, relativizirajući na taj način samu sebe i dovodeći pod sumnju dignitet one koja se danas u zapadnoj civilizaciji predstavlja kao apsolutna životna vodilja.

Bavljenje aktuelnim pitanjima svoga vremena

Budući da je sve osim Allaha ograničeno i da osim Njega nikom ne pripadaju svojstva savršenstva, od kojih je *apsolutno znanje*, koje podrazumijeva znanje onoga što će se desiti, okolnosti, situacije, vremenske, kulturološke i druge prilike i slično, niko osim Njega Uzvišenog ne može prodrijeti u budućnost. A i to je za Njega relativan pojam, jer Ga ne obuhvata vrijeme, i On, Uzvišen neka je, ne prolazi. Ukoliko se ovo uzme u obzir, onda se nijednom islamskom pravniku ne može zamjeriti njegovo bavljenje pitanjima koja su bila aktuelna u njegovo vrijeme. Čak štaviše, oni su bili pozvani da rješavaju novonastale situacije svog vremena za koje su odgovorni. Jedini koji je mogao da, po našem rezonu, predskazuje i predviđa situacije, bio je Božiji Poslanik, s.a.v.s., koji nije govorio po hiru i shodno tome ništa do istinu, pa makar se ona odnosila na daleku budućnost. Istini za volju, bilo je dalekovidnih islamskih pravnika koji su se isticali u tome da predvide neku situaciju, ali to ni izbliza ne zadovoljava potrebe koje su se s vremenom pojavile. Dakle, nepostojanje eksplikacija i pravničkih rješenja određenih pitanja u tefsiru koja se pojavljuju hiljadu godina nakon nečijeg života ne može se pripisati kao nedostatak ili manjkavost nekome ko nije ni bio u stanju da ih predvidi. Takav čin bio bi očita nepravda, ali i izraz nespremnosti da se svaka generacija poduhvati sličnih napora na putu rješenja istih. Ovo zadire u jedno aktuelno pitanje na koje su mnogi islamski učenjaci i vizionari upućivali, a to je da svako vrijeme mora iznjedriti svoje pravnike koji će uložiti napor u iznalaženju rješenja šerijatskopравnih pitanja koja su se pojavljivala.

Islam kao pogled na svijet i sistem življenja svoju supstancijalnu osnovu izvlači i crpi iz samog Kur'ana, dok je formom na prvom mjestu odraz Poslanikove, s.a.v.s., interpretacije koja je korespondirala datom vremenu i okolnostima. Mnoga rješenja koja je čak i sam Poslanik, s.a.v.s., svojevremeno proklamirao bila su uvjetovana i determinirana određenim prilikama njegovog vremena koje su danas znatno promijenjene. U tom smislu je i nastala ustanova idžtihada, kao posebnog oblika šerijatskog izvora, sa zadatkom da usklađuje primjenu šerijata sa razvojem i potrebama društva. Kur'an je odredio opći smjer kretanja zajednice uspostavljajući vrlo široke okvire koji dozvoljavaju čovjekovu razumu, iskustvu i praksi beskrajne mogućnosti kretanja i manevriranja. Ovo se svakako treba shvatiti na način da se ta širina odnosi na pitanja i rješenja koja su u domenu društvenog života, a ne iz oblasti vjerovanja i ibadeta, jer jednom date koncepcije koje se odnose na društveni, politički i ekonomski život ne mogu imati apsolutno važeće forme primjene.

Dakle, veoma važno pitanje za pripadnike islama odnosi se na to da objava u svom posljednjem izdanju – Kur'anu – sadrži opće principe i koncepcije, čija je tehnička razrada i primjena ostavljena ljudima. Husein Đozo, rahmetullahi alejhi, u svojoj knjizi *Islam u vremenu* kaže: "Kur'anska misao sadržana u koncepcijama je apsolutna i vječna. Ali njena praktična primjena u datom momentu nema niti može imati takvo obilježje. Prema datim okolnostima, potrebama, problemima života i prema razvojnim mogućnostima vršice se primjena ovih koncepcija. Sama primjena ima obilježje tehničkog pitanja. Oblici praktične primjene islamskih principa ne mogu niti smiju biti vječni. Oni se mijenjaju shodno promjenama života i prilika."

Specifičnosti djela Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu - studija na primjeru Al-Ġassāsovog tefsira Ahkām al-Qur'ān (Propisi Kur'ana)

Islam ne priznaje pasivizam i indolentnost, te ih kao ideju u potpunosti odbacuje, osim u situacijama koje nalažu drugačije. Življenje po principu da musliman iz svake situacije treba uzimati pouke, te se naspram njih opredijeliti i djelovati, spada u važne segmente ispravne upotrebe razuma, ili kako se to obično naziva, racionalnog ponašanja. Ovdje govorimo o onoj vrsti pouke koja bi se neizostavno trebala akceptirati i usvojiti kada je u pitanju

značajno istaknuta ljudska dimenzija, a to je bavljenje naukom, ili još konkretnije, pisanjem naučnih djela.

Naime, hvāle na račun pomenutog djela iznijeli su kompetentni, eminentni i vrsni stručnjaci u oblasti tefsirske i drugih znanosti kojima to dolikuje, a mi se baziramo na naš cilj kojeg smo u uvodnom dijelu naznačili, a to je deriviranje pouka i njihovih interpretacija iz onoga što čini naznačeno djelo. Pored mnogobrojnih, u pogledu djela *Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu - studija na primjeru Al-Ġassāsovog tefsira Ahkām al-Qur'ān (Propisi Kur'ana)*, mi ćemo navesti dvije karakteristike koje su posebno zaokupirale našu pažnju:

- Požrtvovanost uložena u pisanju djela
- Istančana pronicljivost i kompetentost koja se ogleda u strukturalnoj projekciji djela

Poslanikova, s.a.v.s. je poruka: *Doista Allah voli da kada neko od vas radi neki posao, da ga upotpuni*. Uzvišena li je vjera u kojoj je upotpunjavanje posla kojim smo zaduženi ustvari ibadet koji zaslužuje nagradu Uzvišenog Allaha. Nastojanje da se posao upotpuni i prepoznatljiv duh požrtvovanosti na ispunjenju tog cilja jesu dva osjećaja koja se moraju naći kod onoga koji se istinski želi baviti naukom u islamu. Bez potrebe za glorifikacijom, djelo prof. Halilovića svakim svojim zasebnim dijelom odiše pomenutim principima. To je djelo koje je nastalo kao rezultat mukotrpnog trogodišnjeg bdijenja nad Al-Ġassāsovim tefsirrom, kojeg je uvaženi profesor, na ugled velikih pregaoca i u stilu vještih virtuoza, pretočio u istinsko remek-djelo, uvaženo i verificirano od istaknutih azharskih profesora kao takvo, i naposljetku preporučeno da bude egzemplar u pisanju doktorskih disertacija.

Naravno da sve kazano ima svoje utemeljenje, koje mi pored pomenutih preporuka crpimo iz nekih personalnih perspektiva i pogleda. Ukoliko bismo pobrajali sve elemente koji su doprinijeli takvom stajalištu, oteglo bi se. Zato ćemo se fokusirati na samo jedan od njih koji sa naučnog aspekta i u određenim situacijama može biti eliminatoran u pogledu prihvatanja disertacije dok je ona još u povojima, od strane nadležne komisije za odobravanje i pisanje samog rada, a to je struktura djela. Mogli bismo gotovo ustvrditi da se ovaj, kao uostalom i svaki drugi specifikum koji odslikava značaj ovog djela, veže prvenstveno za prvonaglašeni princip, a to je nesebična požrtvovanost, potpuna nadnešenost nad onim što radi i želi. Pored toga ono nužno mora biti i izdanak koji

se akumulacijom znanja i vještina u određenoj oblasti pojavljuje u svojoj utvrđenoj formi, zvanoj iskustvo. Zahvaljujući upravo ovim principima, kao i uvažanim profesorima koji su nadgledali rad u svim njegovim fazama, kroz projekciju strukture rada stvorena je nužna pretpostavka za nešto što će se kasnije ocijeniti tako briljantnim.

Detaljnije analize pomenute strukture iziskivale bi mnogo više prostora nego što dozvoljava jedan ovakav rad, ali cijenimo da bi bio zulum – nepravda – ne spomenuti daljnju elaboraciju i realizaciju strukture, koja je tek u svojoj konačnoj verziji opravdala svoju ovakvu postavku. Svaka obrađena tema obiluje intelektuanim edebom koji istodobno zadovoljava naučni kodeks pisanja i interpretacije, te obezbjeđuje njenu refleksiju u domenu duhovne ljudske izgradnje. Sve je koncizno postavljeno na svom odgovarajućem mjestu i na način koji korespondira ljudskoj logici koja je prihvatila Boga za Gospodara, a sebe i svoj progres vidi u služenju – ibadetu – Njemu. Ovo je djelo koje, jednostavno sa svojim sadržajem i načinom na koji je interpretiran, neopisivo plijeni ljudski um i služi kao imanski stimulans koji nas na najbolji način podsjeća na našeg Gospodara, Njegova Poslanika, s.a.v.s., i na prve, najbolje generacije ljudi.

Može neko reći da je za svako djelo potrebna žrtva, sa čim ćemo se možda načelno i složiti, ali i površan pregled različitih djela može dati uvid u to šta je nastalo kao rezultat istinske žrtve uložene zbog nekih viših ideala i principa, a šta kao rezultat žrtve za komercijalnu korist. Voljeli bismo kada bi se mnogi povelili za narodnom izrekom da *nije svačije kroz selo pjevati*, budući da svojom koristoljubivom žrtvom katkada više proizvedu štete nego koristi. Ovaj neki novi kapitalizam, ili stari u novom ruhu zvanom pragmatizam, dopušta svakom da pod zastavom demokratije bez ikakve cenzure i relevantne provjere i analize proizvodi šta hoće. Da stvar bude gora i opasnija, on to može najnormalnije kao finalan proizvod da izloži i plasira gdje i kome god hoće. Kada se ovakve pojave dešavaju u muzičkom svijetu one mogu i ne moraju da proizvedu štetu, ali kada se pojave u vjerskim krugovima, u kojima – bez imalo omalovažavanja, kada su u pitanju široke narodne mase – intelektualna pronicljivost nije na nivou mogućnosti razabiranja originalnog od manje originalnog ili neispravnog, prihvaćenog od odbačenog, značajnog od beznačajnog itd., onda to može da prouzrokuje nesagledive posljedice i probleme.

Zaključak

Djelo *Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu - studija na primjeru Al-Ġassāsovog tefsira Ahkām al-Qur'ān (Propisi Kur'ana)* jeste djelo velikih naučnih vrijednosti koje je teško i pobrojati, a kamoli studiozno elaborirati u jednom ovako skromnom eseju. To čak i nije bio zadatak ovog teksta, jer ustvari osvrt na djelo od nas traži iznošenje personalnih, subjektivnih utisaka koji nas prožimaju nakon proučenog djela. Mi smo se ovdje fokusirali na tri za nas posebno značajne stvari: historijski kontekst vremena u kome je djelovao Al-Ġassās, specifičnosti njegova tefsira i specifičnosti samog djela *Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu* kroz prizmu deriviranja pouka i kompariranja sa nekim savremenim kretanjima.

Ne možemo se oteti dojmu da nas je na ovu trodimenzionalnu podjelu posebno inspirirala činjenica žrtve i požrtvovanosti uprkos okolnostima koje su vladale u Ġassāsovo i kasnije, u vrijeme profesora Halilovića. Dakle, kada bi sam taj segment bio u dovoljnoj mjeri sagledan, bilo bi dovoljno da se izvuče mnoštvo pouka koje se mogu iscrpiti i primijeniti. Niti jedan niti drugi nisu dozvolili da ih okolnosti ili neki drugi materijalni šićari i interesi učine nemarnim naspram onoga što donosi čovjeku korist u njegovom totalitetu, a to je afirmacija i favoriziranje Allahove riječi iznad svega. S tim u vezi, iznijeli smo nekoliko specifičnosti i karakteristika koje zadiru ili direktno tretiraju i Ġassāsov tefsir i djelo *Metodologija tumačenja Kur'ana u hanefijskome mezhebu-studija na primjeru Al-Ġassāsovog tefsira*, prof. Safveta Halilovića.

Kao vjernici u Boga dužni smo svaki naš uspjeh vezati za Njega, neka je Uzvišen Allah, pa tako i ovdje Mu se zahvaliti na tome što je iz Svoje plemenite milosti prema nama Bošnjacima, dao plodnog, temeljitog i istinskog pregaoca i alima, kao što je dr. hfz. Safvet Halilović, redovni profesor na Islamskom pedagoškom fakultetu Univerziteta u Zenici. Profesor Halilović je jedna od osoba koja je ostavila neizbrisiv trag i, ne libim se priznati, imao je veliki (pozitivni) utjecaj u nekim krupnim dešavanjima u mome životu koja su utjecala na moju cjelokupnu ličnost. Hafiza i profesora Safveta Halilovića ne možete upoznati, a ne zavoljeti, jer on svojom vedrinom, lijepim ahlakom i spremnošću da pomogne naprosto očarava i plijeni ljudska srca, žedna iskrenih riječi i roditeljskih savjeta. Zato, molim dragog Boga da njemu, kao i svim našim čestitim bošnjačkim alimima, podari Svoje okrilje, milost i podršku!